CUMHURİYET'İN 100. YILINA ARMAĞAN

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E SÜREKLİLİK ve BURSA

Editörler
İsmail Yaşayanlar
Emine Şahin

Gaye Kitabevi
Bursa 2025

BURSA
OSMANGAZİ BELEDİYESİ YAYINLARI
Santral Garaj Mh. Ulubatlı Hasan Blv. No:10 Osmangazi / Bursa
Tel: (0224) 444 16 01 Faks: (224) 270 70 09
www.osmangazi.bel.tr

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Süreklilik ve Bursa

Editörler:
İsmail Yaşayanlar, Emine Şahin

Proje Koordinatörü: Berkant Yılmaz
Osmangazi Belediyesi Kültür İşleri Müdürü

ISBN 978-975-2406-57-5
1. Basım: Haziran 2025

Kapak / İç Düzen:
Gaye Kitabevi

Baskı:
Salmat Basım Yayıncılık
Zübeyde Hanım Mah. Sebzebahçeleri Cad.
(B.San.1. Cadde) Arpacıoğlu İşhanı No: 95/1
İskitler Altındağ/ANKARA Tel: 0312 341 10 20
Sertifika No: 47771

İÇİNDEKİLER

Takdim 9
Sunuş 11

I. KISIM: GİRİŞ

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi Devamlılık 15
Vahdettin ENGİN

II. KISIM: ATATÜRK ve CUMHURİYET

Bir Ütopyanın Gerçekleşmesi: Cumhuriyet 25
Saime YÜCEER

Cumhuriyetin Getirdiği Yenilikler 45
Gönül TEKİN

Atatürk (1881-1938), Kadın Hakları ve Cumhuriyetin Getirdikleri 55
Günay KUT

III. KISIM: TOPLUMSAL YAPI

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Ermeni Azınlık 65
Ramazan Erhan GÜLLÜ

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Rum Azınlık 86
Tuğba ERAY BİBER

IV. KISIM: İDARİ YAPI

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bursa 103
Yusuf OĞUZOĞLU

Ankara'nın Başkente Dönüşümü, Şehremaneti Kurumu ve İaşesinin Sağlanması 112
İhsan Seddar KAYNAR

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Çorum Sancağı'nın İdari Yapısı 129
Zülkif DAĞLI

V. KISIM: KENT KURUMLARI ve BÜROKRASİ

Hudavendigar Merkez Hapishanesi ve Tevkifhanesi (1852-1923) 147
Ayda BEKTAŞ

Osmanlı Taşrasında Memuriyet: Hudavendigar Vilayeti Bursa Sancağı 160
Erhan BEKTAŞ

Bursa ve İlçelerinde Bulunan Türk Ocaklarının Mallarının ve Borçlarının Tasfiyesi 178
Safa Furkan KARACAKAYA, Mehmet KARAYAMAN

VI. KISIM: EĞİTİM KURUMLARI

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Galatasaray Lisesi 217
Emel ENGİN

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi Devamlılık Bağlamında Bursa'daki Eğitim Kurumlarına Bakış 239
Ahmet VURGUN

Islahhâne'den Sanayi Mektebi'ne Bursa'da Bir Hayır Kurumu 253
Zümrüt TAŞ ÜSKÜL

VII. KISIM: EDEBİYAT

İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde ve Atatürk Devri Türk Edebiyatında Bursa 279
Alev SINAR UĞURLU

Algılarımızı Açan Bir Tür Olarak "Gezi Yazısı": Süleyman Nazif'in "Bursa'da Bir Hafta" Örneği 307
Zuhal EROĞLU KOŞAN

VIII. KISIM: GÜNDELİK HAYAT ve KÜLTÜR

Modernleşme Sürecinde Bursa'da Gündelik Yaşam 319
Zeynep DÖRTOK ABACI 319

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa'da Sanat ve Kültür Yaşamında Değişim 341
Raif KAPLANOĞLU

Şark Ticaret Yıllıkları (Annuaire Oriental) Rehberliğinde Bursa'nın Sosyoekonomik Hayatına Dair Notlar 368
Agah Enes YASA

IX. KISIM: ULAŞIMDA MODERNLEŞME

Osmanlı Son Döneminde Ulaşım Faaliyetlerindeki Modernleşmeye Bir Örnek Olarak Bursa Elektrikli Tramvay Hattı Teşebbüsleri 389
Emine ŞAHİN

Cumhuriyet Dönemi Ulaşımında Raylı Sistemler Üzerine Bir Örnek: Üsküdar-Kısıklı Tramvayları 403
Ö. Kürşad KARACAGİL

Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Türkiye'de Otomobilin Hikâyesi (1885-1944) 417
Derviş Tuğrul KOYUNCU

X. KISIM: KENTLEŞME ve MİMARİ

Osmanlı Başkentinden Sanayi Kentine Bursa 445
Arzu ISPALAR ÇAHANTİMUR

Bursa Hanlar Bölgesi İçin Katılımcı Bir Kentsel Tasarım Rehberi Üretmek Mümkün (mü)? 462
Sibel POLAT

Modern Mimarlık Mirasının Korunması 486
Özlem KÖPRÜLÜ BAĞBANCI

Çınarönü (Romangalle, Yılmazipek) Fabrikasının Tarihsel Süreci 492
Agah Enes YASA , İsmail YAŞAYANLAR

Takdim

Kıymetli okuyucular,

Elinizde bulunan *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Süreklilik ve Bursa* kitabımızı, konunun uzmanı saygıdeğer akademisyenlerimizin katkılarıyla sizlere sunmanın mutluluğu içerisindeyiz. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılına armağan ettiğimiz bu değerli çalışma, modernleşme döneminde Osmanlı Devleti'nde başlayan iktisadi, sosyal ve kültürel reformların Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna nasıl etki ettiğini ele almakta ve Türk Devleti'nin iki dönemi arasındaki bağlantıyı akademik bir perspektifle ortaya koymaktadır.

Toplam 10 kısımda 27 araştırmacının değerli makaleleriyle katkı sağladığı bu eserin Türk tarihindeki devamlılık ilkesinin nasıl işlediğini açıklaması yönüyle literatüre önemli katkılarda bulunacağı şüphesizdir. Bu bağlamda kitabımızda Prof. Dr. Vahdettin Engin'in tarihsel devamlılığa ilişkin giriş mahiyeti taşıyan yazısından sonra Prof. Dr. Saime Yüceer, Prof. Dr. Gönül Tekin, Prof. Dr. Günay Kut'un Atatürk ve Cumhuriyetle ilgili makaleleri yer almaktadır. Toplumsal yapının ele alındığı kısımda Prof. Dr. Ramazan Erhan Güllü ve Doç. Dr. Tuğba Eray Biber'in tarihsel süreklilik çerçevesinde Ermeni ve Rum azınlıklar üzerine değerlendirmeleri bulunmaktadır. Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu, Doç. Dr. İhsan Seddar Kaynar ve Doç. Dr. Zülkif Dağlı'nın çalışmaları tarihi devamlılık sürecindeki idari yapıyı konu almaktadır. Öğr Gör. Dr. Ayda Bektaş, Dr. Öğr. Üyesi Erhan Bektaş ve Arş. Gör. Safa Furkan Karacakaya'nın çalışmaları Bursa'da kent kurumları ve bürokrasinin işleyişi hakkında örnekler sunmaktadır. Eğitim kurumlarının serencamı Emel Engin, Doç. Dr. Ahmet Vurgun ve Zümrüt Taş Üskül'ün yazılarında ele alınmaktadır. Prof. Dr. Alev Sınar Uğurlu ve Dr. Öğr. Üyesi Zuhal Eroğlu Koşan'ın Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecini ele aldıkları edebiyat çalışmaları Bursa'nın edebi birikimini nasıl kuşaktan kuşağa aktardığını göstermektedir. Bursa'nın günlük yaşamındaki modernleşmenin tarihsel devamlılık çerçevesinde nasıl sürdüğünü Prof. Dr. Zeynep Dörtok Abacı, Raif Kaplanoğlu ve Agah Enes Yasa'nın yazılarından takip edilebilmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilen ulaşım atağının kökenlerinin Osmanlı döneminde olduğu Dr. Öğr. Üyesi Emine Şahin, Doç. Dr. Ö. Kürşad Karacagil ve Dr. Öğr. Üyesi Derviş Tuğrul Koyuncu'nun incelemelerinde

görülmektedir. Son olarak kentleşme ve mimari alanlarında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e nasıl bir devamlılık olduğu Prof. Dr. Arzu Çahantimur, Prof. Dr. Sibel Polat ve Prof. Dr. Özlem Köprülü Bağbancı'nın çalışmalarından okunmaktadır.

Kitabın ortaya çıkmasında emeği olan editörler, Doç. Dr. İsmail Yaşayanlar ve Dr. Öğr. Üyesi Emine Şahin başta olmak üzere, tüm akademisyen ve araştırmacılarımıza teşekkürü bir borç bilir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Süreklilik ve Bursa* kitabımızın Bursa'mıza, bilim dünyasına ve siz değerli okuyuculara hayırlı olmasını temenni ederim.

Erkan AYDIN
Osmangazi Belediye Başkanı

Sunuş

Bir toprak üzerinde birbirini takip eden kronolojide var olan devletlerin bir önceki siyasal oluşumun ortaya koyduğu değerlerle hiçbir bağı olamayacağını söylemek mümkün değildir. Hele ki medeniyet açısından aynılık söz konusuysa benzerlik ve iki devlet arasındaki sosyal, kültürel, iktisadi ve fikri süreklilik kaçınılmazdır. 16 Mart 1920'de "resmi olarak" başkenti tüm kurumlarıyla birlikte işgal edilen Osmanlı Devleti fiilen sona ermiş olsa da Anadolu'da istiklal mücadelesi veren halk yeni bir siyasi oluşumun teşkili için canları pahasına savaşmaktan vazgeçmedi. Neticede 23 Nisan 1920'de kurulan Büyük Millet Meclisi çatısı altında birleşen Anadolu halkı yeni Türk devletinin de kurucusu oldu. Emperyalist devletlere ve onların destekçilerine karşı verilen mücadeleden başarıyla çıkan yeni Türk Devleti, 29 Ekim 1923'te cumhuriyet yönetim sistemini benimseyerek Türkiye Cumhuriyeti adını aldı.

Başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadrolar Osmanlı toplumunun üyeleri ve Türk medeniyetinin mirasçılarıydılar. Dolayısıyla yeni kurulan devletin eski iktidarla arasındaki bağlarının ne denli kuvvetli olduğu tartışılmayacak bir hakikattir. Biri monarşi -sonrasında meşruti monarşi- diğeri ise halk egemenliğini esas alan cumhuriyet olsa da iki dönem arasındaki askeri, mali, toplumsal ve bilimsel gelişmeyi amaçlayan reformların birbirinden çok da farklı olmadığını söylemek mümkündür. 1808'de henüz çocuk yaşta tahta çıkan ve yaptığı reformlarla Osmanlı Devleti'ni batı modelli modernleşme sürecine sokan II. Mahmud ile ondan hemen hemen 100 yıl sonra 19 Mayıs 1919'da İstanbul'dan Samsun'a çıkarak Anadolu istiklal hareketinin düzenli ve planlı bir şekilde idare eden, işgaller altındaki Türk topraklarının bağımsızlığa kavuşmasını sağlayan Milli Mücadele'nin Başkumandanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Gazi Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği reformlar, kendi dönemlerinde başka hiçbir idareci tarafından icrasına teşebbüs dahi edilemeyecek cesaret gerektiren büyük işlerdi. Nitekim bu iki lideri birbirine bağlayan en önemli husus Türk medeniyetinin parçası olmaları ve vatanlarını dünyadaki çağdaşlarının yani "muasır medeniyetlerin" seviyesine çıkarmaktı. Türk modernleşmesinin iki safhası olarak değerlendirebileceğimiz Osmanlı ve Cumhuriyet devirleri arasındaki sürekliliğin en temel unsuru dünya devletleri arasında iktisadi, as-

keri, ilmi ve sanatsal açıdan en üst sıralardaki ülkelerin arasında yer almak, hatta onlarla bu alanlarda yarışmaktı.

Bahsettiğimiz bu arzular çerçevesinde iki devlet arasındaki sürekliliği ortaya koyma noktasında Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılını kutlamak adına 26 akademisyen ve araştırmacının çalışmalarıyla hazırladığımız bu kitap Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecini farklı perspektiflerden ele almaktadır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Süreklilik ve Bursa kitabı 10 kısımdan müteşekkildir. Bu kısımlarda azınlıkların durumu, iki devlet arasında geçiş sürecinde kent idaresindeki değişimler, kent kurumlarının vaziyeti, eğitim kurumlarının dönüşümü, sürekliliğin edebiyata yansımaları, gündelik yaşamdaki modernleşme, ulaşımdaki teknolojik gelişmeler, kentleşme ve mimari yapı gibi konular, bazıları Bursa özelinde olmak üzere toplumsal, sosyal, kültürel, iktisadi ve bilimsel ilerleme boyutlarıyla ele alınmıştır. Kitaba yazılarıyla katkı veren kıymetli akademisyen ve araştırmacılarımıza teşekkürü bir borç biliriz. Çalışmanın basılmasını sağlayan Osmangazi Belediye Başkanı Sayın Erkan Aydın Beyefendiye ayrıca medyûn-ı şükran olduğumuzu bildirmek isteriz.

Son olarak kitabın hazırlık süresinde kaybettiğimiz hocamız, kutbü'l-müverrihîn Prof. Dr. Halil İnalcık'ın asistanlarından, 78 senelik ömrünün 34 senesini tarihi ve kültürel değerlerini ortaya çıkarmak ve onları görünür kılmak için harcadığı Bursa'da yaşama gözlerini yuman Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'nu saygı, sevgi, minnet ve özlemle anıyoruz.

Kitabımız 100. yaşını kutladığımız ilelebet payidar kalacak olan Türkiye Cumhuriyeti'ne armağandır.

Doç. Dr. İsmail Yaşayanlar
Dr. Öğr. Üyesi Emine Şahin

Hudavendigar Merkez Hapishanesi ve Tevkifhanesi (1852-1923)

Ayda BEKTAŞ*

Giriş

Kişilerin yaşadıkları toplumdaki normların aksine olan tüm davranışları 'suç' olarak tanımlanabilir. Ceza ise suçun karşılığı olan bedeldir. Suçluların bedenine yönelik ceza yöntemlerinden suçluların ıslah edilmesine yönelik anlayışa geçilmesiyle birlikte suçlular gözetim altında tutulmaya ve hapsedilmeye başlanmıştır.[1] Uygarlığın özünü disiplinli bir topluma dayandıran Foucault cezanın hedefinin insan bedeninden insanın ruhuna ya da zihnine kaymasıyla hapishane fikrinin doğduğunu söylemektedir. Ayrıca iktidar için gözetlemenin cezalandırmadan daha etkili ve verimli şekilde kullanıldığının fark edilmesiyle hapsedilmenin bir ceza sistemine dönüştüğünü vurgulamaktadır.[2] Hapishaneleri ise suçluların disipline edilmeye çalışıldığı yer olarak tanımlamaktadır. Bu anlamıyla hapishaneler cezanın bedelinin ödenmesi için kişilerin tutsak edildiği kurumsal mekânlardır. Ancak hapishaneler ceza yasalarında ceza infaz yeri ya da cezanın kendisi olarak kullanılmadan önce çeşitli şekillerde varlığını sürdürmüşlerdir.[3]

Hapishaneler Osmanlı Devleti özelinde incelendiğinde Tanzimat'a kadar hapishane yerine mahbeslerin kullanıldığı ve mahbeslerin suçun çekilmeden önce suçlunun tutsak edildiği yerler olarak faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Ancak Tanzimat öncesinde kullanılan mahbesler cezanın uygulandığı yerler olmayıp ceza öncesi soruşturma sürecindeki

* Dr. Öğr. Gör. İstanbul Gelişim Üniversitesi Ortak Dersler Bölümü, İstanbul/ Türkiye, abektas@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5725-3525.

1 Alıkoymak, engellemek anlamına gelen hapis ve hapsedilenlerin tutulduğu yere olan hapishane için bkz. Ali Bardakoğlu, "Hapis," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 54.

2 Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, New York: Vintage Books, 1995, s. 23.

3 Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 1992, s. 289.

bekletilme mahalleri anlamını taşımıştır. Osmanlı Devleti'nde suçlular önceleri özgürlüklerinin elinden alınması şeklinde değil kısas, diyet, kürek cezası, kalebentlik cezası, prangaya vurulma, sürgün ya da iple asılma ya da çuvalla denize bırakılarak yok etme gibi bedenlerine yönelik yöntemlerle cezalandırılmışlardır.[4] Tanzimat'la birlikte hedeflenen modernizm ise suçluya müdahale yönteminin değişimini zorunlu kılmış,[5] cezalar suçluların özgürlüklerinin elinden alınması -hapsedilmesi- şekline dönüştürülmüştür. Bu bakımdan hapishane sistemi medeni toplumların bir cezasıdır ve hapsedilmenin bir cezalandırma sistemi olarak uygulanmasının temel nedeni cezalandırmaya dair düşüncelerin modernleşmesi, geleneklerin yumuşamasıdır.[6]

Osmanlı'da hapsedilmenin bir cezalandırma yöntemine dönüşmesi Avrupa'dan örnek alınarak gerçekleşmiştir. Modern anlamda ilk kez hapishane kurma fikri Almanya'nın Aachen kentinde yapılan bir toplantıda suç işleyen rahiplerin kısa süreli hapsedilebileceği düşüncesiyle ortaya çıkmıştır.[7] Başlangıçta yalnızca din adamlarını kapsayan hapsetme düşüncesi, suç işleyen tüm kesimin modern anlamda hürriyeti bağlayıcı ceza düşüncesiyle hapsedilmesine dönüşerek 1595 senesinde Amsterdam'da ilk hapishane kurulmuştur.[8]

Osmanlı'da Avrupa'daki şekliyle hapishaneler kurulmadan önce mevcut olan mahbesler hapishanelere dönüştürülmüştür. Ancak genellikle yerel yöneticilerin ya da hükümet konaklarının bodrum katlarında ya da kale gibi yapıların belli kısımlarında konuşlanan mahbeslerin hapishanelere dönüşmesi zaman almıştır. Bu kapsamda İstanbul'daki zindanların kaldırılarak 1871 senesinde İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümünde 'hapishane-i umumi' adıyla ilk modern hapishanenin açıldığı bilinmektedir.[9]

---

[4] Timur Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi," *Hapishane Kitabı*, içinde, Ed. Gürsoy Naskali ve H. Oytun, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010, s. 4-5; Nurgül Bozkurt, "XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/ 21, 2012, s. 262.

[5] Hasan Şen, "Osmanlı'da Hapishane Mefhumu," *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar*, içinde, Der. Noemy Levy, Alexandre Toumarkine ve Foti Benlisoy, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 203.

[6] Şükrü Bilgiç, *Hapsedilme, İyileştirme ve Yeniden Suç İşleme*, Ankara: Vadi Yayınları, 2012, s. 65.

[7] Demirbaş, a.g.m., s. 6-7.

[8] Ufuk Adak, *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayetinde Hapishaneler*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İzmir: Ege Üniversitesi, 2006, s. 11-12; M. E. Artuk ve M. E. Alşahin, "Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi," *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21/2, 2015, s. 157.

[9] Ufuk Adak, "Central Prisons (Hapishane-i Umumi) in Istanbul and Izmir in the Late Ottoman Empire: In Between Ideal and Reality," *Journal of Ottoman and Turkish Association*, 4/ 1, 2017, s. 77.

Osmanlı'da Hapishane Islahatı

Osmanlı Devleti'nde mahkûmların ıslah edildiği mekânlar havasız ve ışık almayan yerler olup sıhhi açıdan elverişsizlerdi. Hapishanelerin fiziki ve sıhhi şartlarının iyileştirilmesi için duyulan ihtiyaca binaen ve Avrupa devletlerinin baskıları sonucunda Osmanlı mahbes, zindan ya da hapishaneleri çıkarılan nizamnamelerle daha düzenli hale getirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Avrupa'daki gibi hapishane sistemine geçilmesi yönündeki ilk girişimler özellikle 1844'ten itibaren Osmanlı hapishanelerinin ıslah edilmesi için yapılması gerekenlerin belirlenmesi kapsamında Avrupalı diplomatları görevlendirmekle başlamıştır. İlk olarak 1844 senesinde İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Stratford Canning hapishanelerin genel durumuyla ilgili bir rapor hazırlamıştır. İngiliz Elçi Stratford Canning ülkedeki tüm konsolosluklarına bir anket göndererek görevli oldukları yerlerdeki mahbeslerin fiziki durumunu anlatmalarını istemiş ve gelen anketler sonucunda Osmanlı hapishanelerinin durumunu "başkentte bile korkarım ki bizim hapishanelerin iki-üç yüzyıl önceki halleri gibi" sözleriyle tanımlamıştır.[10] Stratford Canning hapishanelerin genel durumunu gördükten sonra Osmanlı zindanlarındaki fiziki durum, beslenme ve barınma şartları, sıhhi koşullar ve ibadet özgürlüğü gibi pek çok konunun iyileştirilmesi için çözümler içeren kapsamlı raporunu hazırlamıştır.[11]

Osmanlı hapishanelerinin içerisinde bulunduğu gayrisıhhi durumunu düzeltmek için görevlendirilen bir başka diplomat İngiliz Binbaşı Mösyö Gordon'du. Mösyö Gordon İstanbul başta olmak üzere Osmanlı mahbeslerini inceleyip iyileştirilmeleri için yapılması gerekenleri sıraladığı raporunu 1858 senesinde Sultan Abdülmecid'e sunmuştu.[12] İngiliz Binbaşı Mösyö Gordon danışmanlığında hapishanelerin ıslah edilmesine yönelik sunulan bu raporda ise zanlıların modern yöntemlerle sorgulanması, zanlı ve mahkûmların ayrı koğuşlarda tutulması, koğuşların fazla kalabalık olmaması, kadın mahkûmlar için ayrı hapishanelerin tesis edil-

[10] Stanley Lane Poole, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning*, c. 2. Londra: Longmas, Green and CO, 1883, s. 102'den aktaran Beyza Karakaya, *Musul Vilayeti Hapishaneleri (1864-1918),* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2016, s. 17.

[11] "Memorandum on Improvement of Prison in Turkey" başlıklı bu rapor için bkz. Tahir Bilirli, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği," *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 13/2, 2018, s. 74.

[12] Örneğin, Tersane Zindanı'nı inceleyen Mösyö Gordon zindandaki şartların 'bir İngiliz'i bir haftada öldüreceğini, ancak bir Türk için bu sürenin çok daha uzun olduğunu' tespit emişti. Bkz. Gültekin Yıldız, *Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908),* İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2012, s. 174.

mesi ve mahkûmların sıhhi koşullarının iyileştirilmesi önerilmiştir.[13] Gordon'un sunduğu önerilerin tüm hapishanelerde hayata geçirilmesi için gereken maliyet yaklaşık 50-75 milyon kuruş civarındaydı ki devlet hazinesi için bu ciddi bir ekonomik yüktü. Bu sebeple başlangıçta öncelik İstanbul hapishanelerinin ıslahına verildi.[14]

1856 tarihli Islahat Fermanı'na tüm yurttaki hapishanelerin ıslah edilmesine yönelik hüküm konulması Osmanlı hapishanelerinin ıslahına dair bir diğer girişimdir. Osmanlı hapishanelerinin Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma noktasında bir müdahale alanına dönüşmesi sonucunda Islahat Fermanı'na hapishane reformu ile ilgili bir hüküm eklenmiştir.[15] Hapishanelerin ıslahı kapsamında 1865 senesinde çıkarılan hapishane yönetmeliği ise hapishanelerin fiziki ve idari anlamda eksikliklerinin giderilmesini hedeflemiştir. Ayrıca, bu yönetmelikle mahkûmların günlük olarak yapması gerekenler ve uymak zorunda oldukları kurallar belirlenmiştir.[16]

1878 Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı hapishanelerinde gayrimüslim vatandaşların sayısının artması Avrupalı devletlerin hapishanelerin ıslah edilmesi için daha fazla baskı yapmalarına sebep olmuştur. 1880 senesinde yayınlanan "Tevkifhane ve Hapishane Nizamnamesi" ise bu baskıların bir sonucudur. Nizamname ile hapishanelerin kaza, liva ve vilayet düzeyinde tüm Osmanlı topraklarına yayılması istenilmiş ve beş yıldan fazla cezaya mahkûm olanların tutsak edilmesi için yurdun uygun olan yerlerinde birer 'hapishane-i umumi' açılması kararlaştırılmıştır.[17] Aynı nizamname ile mahkûmların ve Osmanlı toprakları içerisinde bulunan hapishanelerin uymak zorunda olduğu fiziki ve idari şartlar belirlenmiş ve hapishanelerin sıhhi koşullarının iyileştirilmesi öngörülmüştür. Ancak uzun süren savaşlar sonunda yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar yüzünden gerekli bütçe sağlanamadığı için iyileştirilmeler yapılamamıştır.[18] Ayrıca 1880 tarihli bu nizamnamede hapishanelerde bir mü-

[13] Gizem Parlakoğlu, *II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Mardin: Artuklu Üniversitesi, s. 24.

[14] Yıldız, a.g.e., s. 183-184.

[15] Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir/ Cevdet Paşa* 1-12, Yay. Haz. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1991, s. 31'den aktaran Yıldız, a.g.e., s. 163-164.

[16] Tahir Bilirli, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği," *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13/ 2, 2018, s. 74.

[17] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Dahiliye Hapishaneler Müdiriyeti Müteferrik (DH. MB. HPS. M.) 31/ 82; Düstur, 1. Tertip, İstanbul: Hilal Matbaası, 1297, s.6-16; Nizamname için ayrıca bkz. Yıldız, *a.g.e.*, s. 475-489; Ali Karaca, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün", *Hapishane Kitabı* içinde, s. 156; Yasemin Saner Gönen, "Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi", *Hapishane Kitabı*, içinde, s. 173-174.

[18] Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishanesi,* [Yayımlan-

dür, gerektiği kadar kâtip, hademe ve gardiyan, bir başgardiyan, doktor, çamaşırcı, işçi, aşçı, imam, gerekli olması durumunda rahip ve kadın hapishanesi ise kadın gardiyan bulunması kararlaştırılsa da yine ekonomik şartların yetersizliği dolayısıyla çoğu zaman gereken personel istihdam edilememiştir.[19]

Ayrıca 1893'te hazırlanan başka bir nizamname ile mevcut hapishanelerinin kapasitelerinin artırılması ve mahkûmların sağlık koşullarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir.[20] Daha sonra ilki 1898 senesinde ve ikincisi 1902'de olmak üzere hücre tipi havalandırma ve merkezi ısıtma sistemli hapishanelerin oluşturulması gündeme gelse de proje hayata geçirilememiştir.[21] Hapishanelerin fiziki, sıhhi ve güvenlik sorunlarının çözülmesi için diğer bir girişim 1911 senesinde Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak tesis edilen Hapishaneler İdare-i Umumiyesi olmuştur.[22] Hapishaneler İdaresi'nin kurulmasından sonra Osmanlı topraklarındaki tüm hapishaneler bu idareye bağlanmıştır. Ayrıca Hapishaneler İdare-i Umumiyesi ile Osmanlı Devleti'nin her yerinde hapishane inşası kararlaştırılsa da mali sorunlardan ötürü çoğu zaman yeni hapishaneler inşa edilememiştir.[23] Hapishanelerin özellikle taşraya yayılması zaman alsa da hapishaneler başlangıçta tüm vilayet merkezlerindeki varlığını sürdürmüştür. Bu kapsamda bu çalışmanın konusunu Hudavendigar Vilayetinde bulunan Bursa (Hudavendigar) Merkez Hapishanesi ve Tevkifhanesi oluşturmaktadır. Çalışmada Bursa Hapishanesi'nin kuruluşu ve hapishanenin zaman içerisinde yaşadığı fiziki ve sıhhi sorunları sebebiyle yeniden inşa girişimleri ele alınacaktır.

Bursa Hapishanesi

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarından itibaren hapishaneler kurulmaya başlanmıştır. Başlangıçta hapishane olarak kullanılmak üzere yeni binaların inşa edilmesi zaman alacağı için genellikle var olan binaların bir bölümünün hapishane olarak kullanılması şeklinde süreç ilerle-

mamış Doktora Tezi], Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2012, s. 116.

[19] Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2002, s. 383. Örneğin 12 Aralık 1919 tarihli bir belgede Bursa Hapishanesi'nde 1 müdür, 1 kâtip, 1 ser gardiyan, 1 gardiyan muavini, 6 gardiyan ve 1 odacı olmak üzere 11 görevli bulunduğu belirtilmiştir. Bkz. BOA. DH. MB. HPS. M. 40/ 96. 19 Rabiulevvel 1338/ 12 Aralık 1919.

[20] Nizamname önerisi için bkz. Hatice Akın, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi," *History Studies*, 3/ 3, (2011): 23-36.

[21] Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak, Avrupalılaşma Sürecinde Hapishaneler*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s. 40-42.

[22] Demirkol, a.g.t., s. 89.

[23] Gönen, a.g.m., s. 176.

miştir. Bursa Hapishanesi de var olan bir idari binanın bir kısmının hapishaneye dönüştürülmesiyle oluşmuş bir yapıdır. Bu anlamda Bursa Hapishanesi 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Bursa Hükümet Konağı'nın karşısındaki büyük avlu içinde etrafı yüksek taş duvarlarla çevrili, küçük demir parmaklıklı pencereleri olan ahşap bir binada hizmet vermiştir.[24] Hükümet Konağı'nın içinde hapishaneden başka bir de tevkifhane bulunmaktadır.[25] Hapishanenin kuruluş tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Bursa Hapishanesi'ne dair rastlanan en eski tarihli belge 1854 senesine aittir. 1854 tarihli bu belgede Kepsut'ta (Balıkesir) bir Yörük kızını öldüren Mehmet'in iki sene önce Bursa Hapishanesi'ne konulduğu yazmaktadır.[26] 1852 tarihinde Bursa Hapishanesi'nde mahkûm olan katil Mehmet, hapishanenin 1852 senesinde ya da daha önce kurulmuş olduğunu düşündürmektedir.

1855 yılında meydana gelen depremler sonunda Bursa şehri neredeyse harabeye dönünce Ahmet Vefik Paşa 1863-1864 yıllarında Anadolu Sağ Kol Müfettişi sıfatıyla Bursa'nın yeniden imarı için görevlendirilmiştir.[27] Ahmet Vefik Paşa Bursa'daki bu ilk görevinde Bursa'nın ilk hastanesinin ve belediye binasının inşası gibi önemli reformlar düşünmüşse de projelerinin hayata geçmesi valilik dönemine rastlamaktadır. Ahmet Vefik Paşa 1879-1882 yılları arasında vali olarak ikinci kez Bursa'da görevlendirildiğinde Bursa'da hastane, saat kulesi, belediye binası, postane ve telgrafhane inşa edilmesini sağlamıştır.[28] Yine paşanın döneminde harabe bir halde bulunan hapishane gibi yapılar restore edilerek daha işlevsel hale getirilmiştir. Bu anlamda Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa'nın yeniden imarı konusunda önemli mihenk taşlarından biri olduğu söylenebilir. Bursa Hapishanesi'nin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, hapishaneye dair bilgimiz ilk yıllarından itibaren hapishanenin fiziki kapasitesinin yetersizliği, beslenme ve sıhhi koşulların mahkûmlar için uygun olmaması, mahkûmlar arasında salgın hastalıkların baş göstermesi, petrol ve gaz temininde sorunlar yaşanması gibi bir takım temel sorunlarla karşı karşıya kaldığıdır.

Osmanlı Arşivi'nde Bursa Hapishanesi'nin kapasitesinin yetersizliğine dair ulaşılabilen en eski belge 1860 tarihlidir. Hudavendigar Muta-

[24] Charles MacFarlane, *Turkey and Its Destiny: The Result of Journeys Made In 1847 And 1848 To Examine Into The State Of That Country*, C. 1, Londra: J. Murray, 1850, s. 180.

[25] BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.) 3376/ 253131. 18 Recep 1326/ 16 Ağustos 1908.

[26] BOA. Meclis-i Vala (MVL.) 213/ 2. 29 Cemazeyilahir 1270/ 29 Mart 1854.

[27] Ahmed Vefik Paşa'nın önce müfettiş daha sonra vali olarak Bursa'ya atanması için bkz. Fevziye Abdullah Tansel, "Ahmet Vefik Paşa", *Belleten*, 28 /109, 1964, s. 117-140.

[28] Beatrice Saint-Laurent, "Bir Tiyatro Aşığı: Ahmet Vefik Paşa ve XIX. Yüzyıl Sonlarında Bursa'nın Yeniden Biçimlendirilişi," *Bir Masaldı Bursa*, içinde, Çev. İsmail Yerguz, Yay. Haz. Engin Yenal, Bursa: YKY Yayınları, 2008, s. 86-92.

sarrıfı Mehmed Nureddin Bey tarafından 1 Şubat 1860'ta yazılan arzuhalde, Bursa'da var olan hapishanenin yetersiz kaldığına dikkat çekilerek mevcut hapishaneye ek olarak yeni bir hapishane binasına ihtiyaç duyulduğu ve bu sebeple yeni hapishane inşası için uygun alanın keşfinin yapılması ve inşaat masraflarının çıkarılması talep edilmiştir.[29] Yine Mutasarrıf Mehmed Nureddin Bey tarafından 3 Şubat 1860 tarihinde yazılan diğer bir belgede ise Bursa'da bulunan hapishanenin kapasitesinin oldukça az olduğu ve mahkûmların işledikleri suçların çeşidine göre farklı koğuşlara konulması gerektiği için yeni bir hapishane inşa edilmesi zorunluluğu dile getirilmiştir. Ayrıca cinayet gibi bazı suçları işleyenlere pranga vurulacak alan olmadığı Meclis-i Vala'ya bildirilmiştir.[30]

1876 senesinde Dersaadet'e gönderilen başka bir belgede Bursa Hapishanesi'nin kapasitesinin yetersizliğinin sebep olduğu sorunlar nedeniyle yeni bir bina yapılması talep edilmektedir. Aynı belgede yeni bir binanın yapılması için gereken maliyet yüz iki bin altı yüz kuruş olarak belirtilmiştir.[31] 1881 senesinde yazılan başka bir arzuhalde de Hudavendigar'daki mevcut hapishanenin oldukça bakımsız ve eski olduğu, ayrıca şehirdeki suçluların çokluğu sebebiyle hapishanenin yetersiz kaldığı ve genişletilmesi gerektiği Sadaret'e bildirilmiştir.[32]

Görüldüğü üzere farklı yıllarda Osmanlı merkezî yönetimine Bursa'daki hapishanenin yetersizliği ve yeni bir hapishane inşasının gerekliliği bildirilmiştir. Ancak yerel idare tarafından ekonomik yetersizlikler sebebiyle yeni bir bina inşa edilemeyeceğinin anlaşılması üzerine var olan kale gibi eski yapıların onarılarak hapishaneye dönüştürülmesi talep edilmiştir. Örneğin, 1888 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne Bursa'daki hapishanede izdiham olduğu ve kürek cezasına mahkûm edilenlerin kürek mahallerinin dar ve kalabalık olmasından dolayı cezalarını yapamadıkları bildirilmiş ve bu sebeple şehirdeki metruk kalelerden birinin hapishane haline getirilmesi talep edilmiştir.[33] 1899 tarihinde yine Dâhiliye Nezareti'ne Hudavendigar Hapishanesi'nin tamir ve ıslah edilmesi ve Askeri Rüşdiye Mektebi'nin bahçesine yeniden hapishane ve tevkifhane inşa edilmesinin zaruriyeti bildirilmiştir.[34] Osmanlı Arşivi'nde bulunan resmî belgelere göre 1860 senesinden 1900lere gelene kadar Bursa Hapishanesi'nin yetersiz kaldığı ve yeni bir hapishane inşa edilmesinin ya da met-

[29] BOA. Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A.}MKT. UM.) 393/ 91, 09 Recep 1276/ 1 Şubat 1860.
[30] BOA. MVL. 594/78, 11 Recep 1276/ 3 Şubat 1860.
[31] BOA. Şura-yı Devlet (ŞD.) 2413/ 1. 13 Cemazeyilahir 1293/ 6 Temmuz 1876.
[32] BOA. ŞD. 1537/ 19.14 Rabiulahir 1298/ 16 Mart 1881.
[33] BOA. Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.) 1523/ 118. 12 Zilkade 1305/ 21 Temmuz 1888.
[34] BOA. DH. TMIK. S. 24/ 61. 9 Zilhicce 1316/ 20 Nisan 1899.

ruk binalardan birinin hapishane olarak kullanılması Sadaret'e bildirilse de yüksek maliyeti ve ekonomik sorunlar sebebiyle uzun yıllar yeni bir hapishane inşa edilme süreci başlatılamamıştır.

Özellikle Reşid Mümtaz Paşa'nın valiliği döneminde Bursa Hapishanesi'nin kapasitesinin artırılması ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi için raporlar hazırlanmış ve kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak, 1903 senesinde Bursa Hapishanesi'nin yerine Bursa Hükümet Binası avlusunda yeni bir hapishane yapılmasına karar verilip hapishane binasının krokisi hazırlanmıştır.[35] Reşid Mümtaz Paşa Ağustos 1904'te hapishane inşaatına bir an önce başlanması için Dâhiliye Nezareti'nin dikkatini çekse de[36] daha sonra hapishane yapılabilmesi için gereken maddi kaynağın mevcut olmadığını anlayarak kısa süre içerisinde yeni bir hapishane yapılmasının mümkün görünmediğini bildirmiştir.[37]

1905 senesinde Vali Reşid Paşa, Hudavendigar Merkez Hapishanesi'nin yerine yeni bir hapishane inşa edilmesini tekrar gündeme getirmiş ve Sadaret'ten hapishane inşaatı için tahsisat ayrılmasını talep etmiştir.[38] 1906 senesinde Hudavendigar Vilayeti Nafia Müdürü Hüseyin Bey inşa edilmek istenilen hapishane binasının dış duvarlarından, sıvasına ve prangalıklarına kadar maliyet hesaplaması yapmış ve binanın toplam maliyetinin 135709,00 kuruş olarak belirttiği keşif defterini hazırlamıştır.[39] Maliyet hesaplamasından sonra muhtemel ki gerekli bütçe oluşturulamadığı için yeni bir hapishane binası yapılması yerine var olan binanın tamir edilmesi tercih edilmiş ve 1908 senesinde Hudavendigar Hapishanesi ve Tevkifhanesi'nin tamir edilmesi için çalışmalara başlanmıştır.[40] Ayrıca bu kapsamlı tamirat için gerekirse halktan yardım toplanması kararlaştırılmıştır.[41] 1909 senesinde ise harap bir vaziyette bulunan Bursa Hapishanesi'nin hafif bir depremde bile yıkılma ihtimaline işaret edilerek tamir sürecinin hızlandırılması talep edilmiştir.[42]

Hapishanenin tamir edilmesi için çalışmalar devam ederken bir taraftan yeniden inşa edilmesi için de girişimler sürdürülmüştür. 1911 senesinde keşif defterleri ve keşifnamelerin talep edilmesi yeni bir binanın

[35] BOA. HRT.h. 2138. 21 Cemazeyilahir 1321/ 14 Eylül 1903. Bu kroki için ayrıca bkz. Hüseyin Gürsel Bilmiş, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bursa'da Mimarlık Ortamı*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019, s. 264.

[36] BOA. Dahiliye Islahat (DH. TMIK. S.) 55/ 1. 11 Cemazeyilahir 1322/ 23 Ağustos 1904.

[37] BOA. Dahiliye Muamelat (DH. TMIK. M.) 181/44. 24 Cemazeyilahir 1322/ 5 Eylül 1904.

[38] BOA. DH. TMIK. S. 57/ 3. 6 Muharrem 1323/ 13 Mart 1905.

[39] BOA. Yıldız Umumi (Y. PRK. UM.) 78/ 61. 23 Muharrem 1324/ 19 Mart 1906. s. 9.

[40] BOA. DH. MKT. 2915/ 66. 17 Şaban 1327/ 3 Eylül 1909.

[41] BOA. DH. MKT. 1285/ 11. 25 Recep 1326/ 23 Ağustos 1908.

[42] BOA. Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUİ.) 3/ 9. 23 Şevval 1327/ 7 Kasım 1909.

inşası için yapılan girişimlere örnek teşkil etmektedir.[43] Ayrıca hapishane olarak kullanılmak üzere yeni bir bina inşa edilene kadar Bursa Hapishanesi'ndeki izdihamın hafifletilmesi için 1912 senesinde eski hükümet dairesi yanındaki hapishaneye bitişik mahallin tamiri suretiyle hapishane olmaya elverişli hale getirilerek mahkûmların nakledilebileceği bildirilmiştir.[44] Ancak bu tarihte mahkûm naklinin gerçekleşip gerçekleşmediği hakkında bilgi sahibi değiliz.

21 Mart 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir başka belgede ise Bursa Hapishanesi'ndeki yoğunluğun azaltılması için henüz tamamlanmamış yeni hapishane binasının bazı kısımlarının uygun hale getirilerek, hafif suçluların bu kısma nakledilmesi için gerekli tahsisat talep edilmiştir.[45] 1914 tarihli bu belgeden artık yeni bir hapishane inşasına başlandığı ancak henüz tamamlanmadığı yorumunda bulunulabilir. 1915-1919 yılları arasında da inşa edilen yeni hapishane binası için gerekli ödemeler yapılmaya ve malzemeler gönderilmeye devam edilmiştir.[46] Eylül 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıda Bursa Hapishanesi'nin inşasının tamamlanmasının önemi arz edilmiştir.[47] Bu talepten anlaşılacağı üzere ilk kez 1860 senesinde gündeme getirilen Bursa Hapishanesi'nin kapasitesinin artırılması ve yeni bir hapishane inşası 1919 senesinin sonunda dahi gerçekleştirilememiş ve yeni hapishanenin inşası henüz tamamlanmamıştır.

Harap halde bulunan ve kapasitesi mahkûmlar için yetersiz kalan Bursa Hapishanesi'nde bulaşıcı hastalıkların yayılması kaçınılmaz olmuştur. Bursa Hapishanesi'nin genel sağlık kurallarına uygun hale getirilmesi için Zaptiye Nezareti'nce hazırlanan keşif evrakları Dâhiliye Nezareti'ne sunulsa da mevcut hapishanede izdiham derecesinde bir kalabalık olduğu için salgın hastalıklar önlenememiştir. Hapishane koğuşlarında haddinden fazla insan olması, hükümlülere yeterli gıda verilmemesi, yeterli havalandırmanın olmaması (Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerde koğuşlarda hiç ışık olmadığı belirtilmekte) sebebiyle çok sıklıkla Lekeli Humma hastalığının yayıldığı ve hastalık yüzünden çok fazla sayıda hükümlünün vefat ettiği bilinmektedir.[48] Salgın hastalığı yok et-

[43] BOA. Dahiliye Hapishaneler Müdiriyeti (DH. MB. HPS.) 34/ 22. 13 Şaban 1329/ 9 Ağustos 1911.

[44] BOA. DH. MB. HPS. M. 7/ 98. 4 Zilhicce 1330/ 14 Kasım 1912.

[45] BOA. DH. MB. HPS. M. 11/ 64. 23 Rabiulahir 1332/ 21 Mart 1914.

[46] Bkz. BOA. Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM.) 1159/ 16. 22 Şaban 1333/ 5 Temmuz 1915; BOA. DH. MB. HPS. 116/ 19. 17 Rabiulevvel 1335/ 11 Ocak 1917; BOA. DH. MB. HPS. 160/73. 24 Cemazeyilahir 1336/ 6 Nisan 1918; BOA. Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.) 88/ 18. 21 Şaban 1336/ 1 Haziran 1918; BOA. DH. ŞFR. 611/ 109. 22 Cemazeyilahir 1337/ 25 Mart 1919.

[47] BOA. DH. MB. HPS. 40/ 49. 27 Zilhicce 1337/ 23 Eylül 1919.

[48] BOA. DH. MB. HPS.76/ 44. 7 Cemazeyilevvel 1335/ 1 Mart 1917.

mek için hükümlüler karantinaya alınmış, mahkûmlara başta sıcak çorba olmak üzere yeterli gıda verilmiş, koğuşların kilitli ve örülmüş pencereleri tekrar açılıp çok sık havalandırma işlemi yapılmıştır.[49] Neticede 1917 senesinde Bursa merkez tabibi Süleyman Bey'in çalışmalarıyla hapishanedeki bulaşıcı hastalık yok edilmiştir. Hudavendigar Valisi, tabip Süleyman Bey'e bulaşıcı hastalığı yok etmek için gösterdiği yoğun çaba ve üstün çalışmalarından ötürü dördüncü dereceden Osmanî nişanı verilmesini talep etmiştir.[50] Ayrıca hapishanede benzer salgınların yaşanmaması için başta hijyen koşullarını iyileştirmek olmak üzere hapishaneyi ıslah etmek için tahsisat talep edildiği bilinmektedir.[51]

Bursa Hapishanesi ve Tevkifhanesi'ne dair Dâhiliye Nezareti'ne yazılan belgelerden tevkifhanedeki tutuklular ile hapishanedeki mahkûmlara verilen yemek ve ekmeğin lezzeti ve miktarında sorunlar yaşandığı da anlaşılmaktadır. Örneğin, 1903 tarihinde Dâhiliye Nazırı tarafından Bursa Hapishanesi'nde mahkûmlara verilen ekmeğin lezzetine dikkat edilmesi ve miktarının artırılması Sadaret'e arz edilmiştir.[52] Hudavendigar Valiliği'nce 1918 senesinde Dâhiliye'ye yazılan başka bir talepte ise mahkûmlara sıcak yemek temini konusunda sıkıntılar yaşandığı anlaşılmaktadır.[53] 1919 senesinde yine Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen başka bir belgede mahkûmların ekmek sıkıntısından duçar halde oldukları ve mahkûmlara verilen ekmeğin yetersiz olduğu için tutukluların ekmek miktarının artırılması talebi görülmektedir.[54]

Bursa Hapishanesi'nde karşılaşılan bir diğer sorun mahkûmların tedavi edilme güçlüğüdür. Başlangıçta mahkûmların tedavi edilmesi için müstakil bir yer olmayıp tedavileri Bursa Hastanesi'nde yapılmıştır. Ayrıca hapishanede bulunan kimsesiz hükümlülerin hastalanması durumunda da tedavisi Bursa Hastanesi'nde yapılmıştır. Kimsesiz hükümlülerin masraflarının bütçede bir karşılığı olmaması sebebiyle hastanedeki masrafları Hapishaneler Tahsisatı'ndan karşılanmıştır.[55] Daha sonra hapishanedeki mahkûmlardan hasta olanların tedavi edilmesi için müstakil bir bina kiralanmıştır.[56] Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerden kirala-

[49] BOA. DH. MB. HPS. 75/ 37. 10 Zilkade 1334/ 8 Eylül 1916; BOA. DH. MB. HPS.76/ 44. 7 Cemazeyilevvel 1335/ 1 Mart 1917.

[50] BOA. Dahiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü (DH. UMVM.) 80/ 24. 15 Ramazan 1335/ 5 Temmuz 1917.

[51] BOA. DH. MB. HPS. 123/ 27. 7 Cemazeyilevvel 1337/ 8 Şubat 1919.

[52] BOA. BEO. 2192/ 164335. 20 Recep 1321/ 12 Ekim 1903.

[53] Bkz. BOA. DH. MB. HPS. 65/ 37. 4 Ramazan 1336/ 13 Haziran 1918; BOA. DH. MB. HPS. 79/ 23.28 Safer 1337/ 3 Aralık 1918.

[54] BOA. DH. MB. HPS. 123/ 27. 7 Cemaziyelevvel 1337/ 8 Şubat 1919.

[55] BOA. DH. MKT. 1707/ 128. 20 Recep 1307/ 12 Mart 1890.

[56] Hapishanenin hastanesinin kira bedeli ve tamiratı için gönderilen havaleler için bkz. BOA. DH. MB. HPS. 47/ 47. 15 Zilhicce 1336/ 21 Eylül 1918; BOA. DH. MB. HPS. 17/

nan bu hastanenin masraflarının karşılanmasında özellikle I. Dünya Savaşı döneminde sıkıntılar yaşandığını ve hastane giderleri için çoğu zaman tahsisat ayrılamadığını görmekteyiz.[57]

Bursa Hapishanesi'nde yaşanan bir diğer sorun gaz ve petrolün yetersizliğidir. 1918 tarihli Bursa Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen belgede Bursa Hapishanesi'nin tamiri için gereken gaz Bursa Şehrameneti'nden temin edilemediği için Harbiye Nezareti'nden talep edilmektedir.[58] 1919 senesinde Bursa Hapishane Müdüriyetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen başka bir belgede ise gece vazifesine devam edilmesi gereken hapishane kurumu için petrolün elzemliğine dikkat çekilmekte ve petrol yokluğunun gece denetimlerini güçleştirdiğinin altı çizilmektedir.[59]

Sonuç

Bir toplumun ve o toplumun ait olduğu devletin yapısının anlaşılması için sahip olduğu kurumların incelenmesi önem taşımaktadır. Bu kapsamda hapishanelerin incelenmesi Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik yapının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Osmanlı'da başlangıçta suçluların cezalarını çekmeden önce bekletildikleri mahbesler, suçluların cezalandırılmak için tutsak edildiği hapishane kurumuna dönüşmüştür. Bu kapsamda Hudavendigar Vilayetinde başlangıçta Hükümet Konağı'nın altındaki mahbes ya da zindan adı verilen yere konulan suçlular, hapsedilmenin bir ceza sistemine dönüşmesiyle birlikte konağın avlusuna konuşlandırılan Bursa Hapishanesi'nde tutsak edilerek cezalarının bedelini ödemeye başlamışlardır.

Ancak Osmanlı topraklarının hemen her yerindeki hapishanelerin fiziki olarak yetersizliği ve beslenme ve barınma şartlarının elverişsizliği Bursa Hapishanesi için de geçerli olmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı hapishaneleri fiziki ve sıhhi koşullarının elverişsizliği nedeniyle sık sık Avrupalı devletler tarafından eleştirilmiştir. Osmanlı Devleti duyulan ihtiyaca ve Avrupa'dan gelen eleştirilere binaen hapishanelerin koşullarının iyileştirilmesi için düzenlemeler yapmayı sürekli gündeminde tutmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat döneminde başlayan ve sonrasındaki süreçte de devam ettirilen hapishane reformları hapishane perso-

63. 15 Recep 1338/ 4 Nisan 1920. Bursa Hapishanesi'nin hastanesine ait bir diğer bilgimiz ise bir dönem hastanenin tabipliğini Muhlis Efendi'nin yapmış olduğudur. Muhlis Efendi'nin 1922 senesinde Dersaadet'e gitmesi üzerine yeni bir tabip talep edilmesi için bkz. BOA. DH. MB. HPS. M. 50/ 24. 18 Zilhicce 1340/ 12 Ağustos 1922.

[57] BOA. DH. MB. HPS. 43/81.8 Şaban 1332/ 2 Temmuz 1914.

[58] BOA. DH. MB. HPS. 80/ 11. 12 Zilkade 1336/ 19 Ağustos 1918.

[59] BOA. DH. MB. HPS. 164/ 2. 5 Muharrem 1338/ 30 Eylül 1919.

nelinin niteliğine, hapishanelerin fiziki koşullarına ve mahkûmların ıslahına yönelik birtakım girişimleri içermekteydi. Bu girişimlerin yapılması için hapishane binalarının düzenlenmesi hatta çoğu zaman yeniden inşa edilmesi gerekmekteydi. Ancak imparatorluğun içerisinde bulunduğu siyasi ve ekonomik şartlar yeni binalar inşa edilmesi ya da mevcut binalarda şartların iyileştirilmesi için yetersiz kalmaktaydı. Bursa Hapishanesi'nde de ekonomik sorunlar nedeniyle çoğu zaman gereken düzenlemeler yapılamamış ve hapishanenin fiziki olarak kapasitesi artırılamamış ve sağlık koşulları iyileştirilememiştir. Bu sebeple hapishanede sıklıkla bulaşıcı hastalıklar görülmüş ve beslenme sorunları yaşanmıştır. Ayrıca yeterli denetim yapılamadığı için mahkûmların firar girişimleri önlenememiştir.

Kaynakça

Arşivler (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO.)
Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü (DH. UMVM.)
Dahiliye Nezareti, Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB.HPS.)
Dahiliye Nezareti, Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti, Müteferrik (DH. MB. HPS. M.)
Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH. MKT.)
Dahiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUİ.)
Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi (DH. ŞFR.)
Dahiliye Nezareti, Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.S.)
Dahiliye Nezareti, Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat (DH.TMIK.M.)
Maliye Nezareti, Emlak-ı Emirriye Müdüriyeti (ML. EEM.
Meclis-i Vala (MVL.)
Sadaret, Umum Vilayet Evrakı (A.} MKT. UM.)
Şura-yı Devlet (ŞD.)
Yıldız Umumi (Y. PRK. UM.)

Tetkik Eserler

ADAK, Ufuk, *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayetinde Hapishaneler.* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İzmir: Ege Üniversitesi, 2006.

___, "Central Prisons (Hapishane-i Umumi) in Istanbul and Izmir in the Late Ottoman Empire: In Between Ideal and Reality", *Journal of Ottoman and Turkish Association* 4/ 1, 2017, ss. 73-94.

AKIN, Hatice, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi", *History Studies International Journal Of History*, 3/ 3, 2011, ss. 23-36.

ARTUK, M. E. ve M. E. Alşahin, "Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21/2, 2015, ss. 145-185.

BARDAKOĞLU, Ali, "Hapis." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 16, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, ss. 54-64.

BİLGİÇ, Şükrü, *Hapsedilme, İyileştirme ve Yeniden Suç İşleme,* Ankara: Vadi Yayın-

ları, 2012.
BİLİRLİ, Tahir, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13/ 2, 2018, ss. 71-96.
BİLMİŞ, Hüseyin Gürsel, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bursa'da Mimarlık Ortamı.* [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019.
BOYNUKALIN, Mehmet, "Suç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, ss. 453-457.
BOZKURT, Nurgül, "XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/ 21, 2012, ss. 261-277.
DEMİRBAŞ, Timur, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", *Hapishane Kitabı*, Ed. Gürsoy Naskali ve H. Oytun. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010, ss. 3-40.
DEMİRKOL, Kurtuluş, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri,* [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2012.
Düstur, 1. Tertip, İstanbul: Hilal Matbaası, 1297.
EREN, Mustafa, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Hapishanelerinin Üç Dönemi", *Toplum ve Kuram Dergisi*, 8, 2013, ss. 93-110.
FOUCAULT, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
___, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison.* New York: Vintage Books, 1995.
GÖNEN, Yasemin Saner, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı", *Hapishane Kitabı* içinde. Ed. Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, ss. 173-183.
KARACA, Ali, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün", *Hapishane Kitabı* içinde. Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010, ss. 152-162.
KARAKAYA, Beyza, *Musul Vilayeti Hapishaneleri (1864-1918),* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2016.
MACFARLANE, Charles, *Turkey and Its Destiny: The Result of Journeys Made In 1847 And 1848 To Examine Into The State Of That Country*, C. I. Londra: J. Murray, 1850.
PARLAKOĞLU, Gizem, *II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları,* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Mardin: Artuklu Üniversitesi, 2018.
SAINT-LAURENT, Beatrice, "Bir Tiyatro Aşığı: Ahmet Vefik Paşa ve XIX. Yüzyıl Sonlarında Bursa'nın Yeniden Biçimlendirilişi". *Bir Masaldı Bursa* içinde. Çev. İsmail Yerguz. Yay. Haz. Engin Yenal. Bursa: YKY Yayınları, 2008, ss. 86-92.
ŞEN, Hasan, *Osmanlı'da Hapishane Mefhumu, Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
TANSEL, Fevziye Abdullah, "Ahmet Vefik Paşa", *Belleten* 28 /109, 1964, ss. 117-140.
YILDIZ, Gültekin, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839- 1908),* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2002.
___, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908).* İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012.